Sociaal-cultureel werk tussen maatschappelijke verantwoordelijkheid en kritische verbeeldingskracht

Danny Wildemeersch
Prof.dr. em. Sociale en Culturele Pedagogiek
KU Leuven

Het loont de moeite om even terug te schakelen naar het jaar 1992, naar het project *'Nieuwe Uitdagingen voor het Sociaal-Cultureel Werk'*. Dit initiatief werd georganiseerd door het toenmalige VCVO (Vlaams Centrum voor de Volksontwikkeling), de voorloper van het huidige SOCIUS en de Federatie Sociaal-Cultureel Werk en Amateurkunsten. Ik was toen voorzitter van dit boeiende project. Het sociaal-cultureel (volwassenen)werk voelde zich aangesproken door vele uitdagingen. Het werkveld bevond zich op een scharniermoment in zijn ontwikkeling. De verzuiling die tot op dat moment het beleid t.a.v. onderwijs, welzijn en cultuur een in belangrijke mate richting gaf kwam onder felle kritiek te staan. Zowel vanuit academische en maatschappelijke kringen werd aangedrongen op een welzijns- en cultuurbeleid dat eerder op inhoudelijk-kwalitatieve criteria zou zijn gebaseerd dan op ideologische, partijpolitieke machtsverhoudingen. De uitdaging van het sociaal-cultureel (volwassenen)werk bestond erin zich te herdenken in het licht van deze maatschappelijke tendensen. Dat was de opdracht van het project 'Nieuwe Uitdagingen'.

Actief bijdragen aan het maatschappelijk debat

Verschillende inhoudelijke bijdragen aan de discussie over de toekomst van het sociaal-cultureel werk werden geleverd door academici en professionals uit het werkveld. Er bestond een algemene consensus dat de uitdagingen groot waren en dat er dringend iets moest veranderen in het beleid en op het terrein. Centraal daarbij stond de vraag naar de 'legitimiteit' van het sociaal-cultureel werk in de samenleving en het beleid. Walter Leirman, de toenmalige hoogleraar sociale pedagogiek van de KULeuven, bracht een uitvoerige analyse van de uitdagingen bij de overgang van de moderne naar de postmoderne samenleving zoals onder meer: consumentisme, individualisering, vergrijzing, nieuwe gezinsvormen, multiculturaliteit en informatisering. Veranderingen waar we vandaag dag nog altijd mee worstelen en die ook nu veel aandacht krijgen in het sociaal-cultureel werk. Aansluitend bij deze analyse stelde Leirman zich de vraag:

> *'Wie dan, in een geïndividualiseerde wereld, de publieke vragen zal stellen en het "publieke forum" zal helpen bevolken?' (Leirman, 1992, p. 53).*

Voor hem was de ambitie duidelijk: de legitimiteit van het sociaal-cultureel werk bestond erin actief en creatief bij te dragen aan het maatschappelijk debat over de vele geschetste uitdagingen.

Bevorderen van het maatschappelijk nut

Een andere belangrijke academische bijdrage werd geleverd door Dirk Van Damme, toen onderzoeker aan de Universiteit van Gent. Deze auteur formuleerde minder hoge, eerder zakelijke verwachtingen. In een grondige analyse stelde hij kritische vragen bij het vermogen van het sociaal-cultureel werk van toen, om zowel beleidsmatige als maatschappelijke erkenning duurzaam te verwerven. Ook hij keek naar maatschappelijke tendensen en vooral naar uitdagingen van het beleid. Hij stelde vast dat de verzorgingsstaat, die in de voorbije decennia de basis vormde voor florerend onderwijs, welzijn en cultuur, onder druk kwam te staan van een toenemende neo-liberalisering van economie en samenleving. Onderwijs, welzijn en cultuur zouden hun legitimiteit slechts kunnen behouden en verder ontwikkelen wanneer ze hun efficiëntie en effectiviteit op navolgbare wijze konden aantonen in een 'terugwijkende verzorgingsstaat'. Dit zou zeker het geval zijn voor het sociaal-cultureel werk dat, in zijn ogen onvoldoende erin slaagde om haar maatschappelijk nut aan te tonen.

> *'De moeilijkheid om in wat meer zakelijke termen de maatschappelijke nuttigheidswaarde van de actuele doelen en functies van het sociaal-cultureel werk te beschrijven, komt vanzelfsprekend ook door de meerduidigheid en de variëteit erin'' (Van Damme, 1992, p. 38).*

De oplossing voor het door hem vastgestelde gebrek aan aantoonbaar maatschappelijk nut vatte Van Damme samen onder der noemer van een rationeel en planmatig beleid. In de eerste plaats moet een betere planning zorgen voor een betere afstemming van het werkveld op 'reële' behoeften. De sector zal daarom zijn inhoudelijke vrijheid enigszins moeten beperken en zich oriënteren op zijn maatschappelijke kerntaken. In de tweede plaats is er de noodzaak van rationalisering.

> *'Rationalisering betekent ook dat het sociaal-cultureel werk ernaar streeft (..) een behoeftendekkend aanbod te realiseren over Vlaanderen. Schaalvergroting en functionele reorganisatie en taakafspraken zullen hierbij noodzakelijk blijken' (p.51).*

Tenslotte is er de noodzaak van flexibilisering. Dit houdt in: niet langer langdurige garanties op subsidiestromen, maar een flexibele regelgeving met enveloppefinanciering en projectmatige subsidiëring.

Niet efficiëntie, maar verantwoording als kern van het sociaal-cultureel werk

Het valt op dat deze voorstellen nauw aansluiten bij diverse praktijken uit de wereld van het new-managerialism of het nieuwe managementsdenken (Terry, 1998, Reed, 1999). Dit is een bestuurskundige benadering die sinds de jaren tachtig van de vorige eeuw opgang sterk opgang heeft gemaakt in beleidskringen. Wegens vastgestelde chronische tekorten aan publieke middelen ziet de overheid zich genoodzaakt te bezuinigen, vooral op het terrein van welzijn, cultuur en onderwijs. Daarbij importeert het in deze sectoren beleidsinstrumenten die in de zakelijke wereld werden ontwikkeld en die erop gericht zijn ook in de zogenoemde

zachte sectoren van de samenleving efficiëntie, effectiviteit en rationalisering binnen te brengen[1].

In mijn antwoord op de voorstellen van Van Damme schreef ik het volgende:

> *'Ik ben het maar ten dele eens met deze oriëntatie, waarbij nogal exclusief vertrokken wordt vanuit de (problematische) positie van 'de staat', wat vervolgens uitmondt in een sociaal voorzieningenbeleid t.a.v. de geïndividualiseerde en kwetsbare burger. Het is volgens mij van belang om ook het perspectief van de sociale bewegingen als draaglak van sociaal-culturele vorming te blijven articuleren. In zulke visie is de burger niet zozeer 'kwetsbaar', maar 'actief betrokken' op het maatschappelijk gebeuren en overstijgt hiermee het individualistische perspectief (..).*
> *Het perspectief van een sociaal voorzieningenbeleid echter roept bij mij onmiskenbaar het – enigszins overtrokken – beeld op van de 'verschoolste samenenleving', waarbij leren en vorming bijna uitsluitend gedacht worden in termen van cursussen, deelnemersuren, onderwijzen, overdracht van kennis en vaardigheden, beheersbaarheid en controle, het werven van cliënten, enz.. (…)*
> *Het sociale bewegingenperspectief daarentegen roept bij mij een – toegegeven eerder romantisch – beeld op van publieke forum, van de principiële onbeheersbaarheid en onvoorspelbaarheid van de intermenselijke communicatie, van het debat, van de creatieve invraagstelling van vanzelfsprekendheden, van de sociale actie, enz..'. In dit laatste perspectief betekent vorming veel meer dan "systematische of intentionele overdracht" of "volksontwikkeling" en is inderdaad het begrip "verantwoording" adequater om "de kern" van het sociaal-cultureel werk te omschrijven (Wildemeersch, 1992, p. 141).*

De democratische rol van het sociaal-cultureel werk

Het perspectief van sociale bewegingen als draagvlak voor sociaal-culturele vorming is vandaag nog altijd relevant, méér zelfs, het is urgenter geworden. In vergelijking met de jaren negentig zijn de jaren twintig van deze eeuw er op veel vlakken slechter aan toe: de democratie wordt verder uitgehold, autoritaire en racistische tendensen worden aangewakkerd, het klimaat wordt ontwricht, de verzorgingsstaat staat nog méér onder druk en Artificiële Intelligentie stuurt toenemend ons denk- en handelingsvermogen. In verschillende landen wordt de scheiding der machten niet langer gerespecteerd, grijpen corrupte politici de macht, is extreemrechts in opmars en worden instrumenten van de democratie (zoals verkiezingen, rechtspraak en publieke media) ingezet om de democratie te ondermijnen. Vele burgers hebben het gevoel niet langer greep te hebben op deze ontwikkelingen en trekken zich terug op hun eigen comfortzone.

Vierendertig jaar na het project 'Nieuwe Uitdagingen' lijkt mij een nieuw scharniermoment aangebroken. In de voorbije decennia heeft het sociaal-cultureel werk belangrijke vooruitgang geboekt. Het heeft zich kunnen bevrijden van de vroegere ideologische en partijpolitieke

machtsverhoudingen. Er werden structuren en regelgevingen in het leven geroepen die een rationeler, planmatiger aanpak mogelijk maken. De verzuiling werd grotendeels afgebouwd, onder meer door de deskundigheidsbevordering en de belangenbehartiging op te splitsen en onder te brengen in twee afzonderlijke instanties, respectievelijk SOCIUS en de Federatie Sociaal-Cultureel werk. Ook creëert de huidige decretaire regelgeving de mogelijkheid voor het sociaal-cultureel werk om een creatieve bijdrage te leveren aan een brede betrokkenheid bij het publieke debat over hedendaagse maatschappelijke kwesties.

Het sociaal-cultureel werk beschikt nu over instrumenten om een democratische samenleving mee vorm te geven. Het huidige decreet[2] beklemtoont het belang van de vrije, kritische rol van deze sector. Verwacht wordt dat deze werksoort bijdraagt aan een duurzame, inclusieve, niet-gesegregeerde, solidaire en democratische samenleving. Verwacht wordt dat zij de civiele maatschappij versterkt en burgers actief betrekt bij het zoeken naar oplossingen voor maatschappelijke vraagstukken. Het decreet biedt verder de mogelijkheid aan het sociaal-cultureel werk om onafhankelijk te werken, maatschappelijke thema's op de agenda te plaatsen, een kritische rol te vervullen t.a.v. het beleid en burgers te stimuleren tot zelfwerkzaamheid. De inhoudelijke werking en de inzet van de middelen worden geëvalueerd door onafhankelijke commissies, vooral op kwaliteit eerder dan op kwantiteit. Al deze verworvenheden lijken te zijn ontstaan in een tijdperk van relatief optimisme en geloof in de maakbaarheid van de samenleving en de autonomie van deze sector.

Maar toch rijst de vraag: zal het sociaal-cultureel werk in staat blijven om die relatief onafhankelijke, vrije positionering te handhaven? Zal de politiek in de toekomst niet méér geneigd zijn om deze werksoort beter onder controle te krijgen met het oog op het bevorderen van wat zij beschouwt als 'maatschappelijk nut'? De toenemende ondemocratische tendensen in de ruimere samenleving kunnen de druk doen toenemen om '*de vrije, kritische rol*' van het sociaal-cultureel werk in vraag te stellen en zijn oriëntatie op '*een duurzame, inclusieve, niet-gesegregeerde, solidaire en democratische samenleving'* terug te schroeven. Weerbaarheid zal in dat opzicht belangrijk blijven.

Blijf verwonderen

Op het terrein zien we, aan de hand van evaluaties, dat sociaal-culturele praktijken, deze kritische, onafhankelijke werking vooralsnog waarmaken, dat de professionals en vrijwilligers deskundig zijn in het uitnodigen van burgers om actief te participeren aan het maatschappelijk gebeuren, dat ze aanwezig zijn op het publieke forum en dat ze vernieuwers zijn bij het ontwikkelen en verfijnen van individuele en sociale leerprocessen. Sociaal-cultureel werk met volwassenen begint niet bij het overdragen van kennis, maar bij het wekken van nieuwsgierigheid. Het nodigt mensen uit om zich te blijven verwonderen: over de rijkdom van onze cultuur en tradities, over de vele manieren waarop mensen betekenis geven aan hun bestaan, over de complexiteit van de natuur, over de ongekende mogelijkheden van technologie en de kracht van menselijke creativiteit. Verwondering is geen naïeve bewondering, maar een open houding die vragen oproept en tot verder, kritisch onderzoek aanzet. Bij dat soort praktijken gaat het vooral om het verkennen en verdiepen

van ervaringen en fenomenen die ons verrassen en uitdagen. Daarbij is ruimte nodig voor dialoog, experiment, gezamenlijke reflectie, vertraging, rust en opmerkzaamheid in tijden van permanente overprikkeling en afleiding van de aandacht. Dit moet het vertrouwen versterken dat mensen niet alleen de wereld kunnen begrijpen, maar ook mee kunnen vormgeven. Zo kan verwondering uitgroeien tot een bron van democratische betrokkenheid, maatschappelijke verbeelding en de overtuiging dat iedereen kan bijdragen aan een rechtvaardigere samenleving.

Referenties

Leirman, W. (1992). *Basistekst. Maatschappelijke uitdagingen voor het sociaal-cultureel werk anno 1992: de netto-waarde van mens en natuur.* In: D. Wildemeersch & J. Goubin (eds), Het vormingswerk uitgedaagd. Mechelen: VCVO, pp. 15-67.

Terry, D.L. (1998). Administrative Leadership, Neo-Managerialism, and the Public Management Movement. In: *Public Administration Review, 58(3)*, 194-200.

Reed, M. (1999). Managerialism and Social Welfare: a Challenge to Public Administration. In: *Public Administration Review, 59(3)*, 263-266.

Van Damme, D. (1992). *Het overheidsbeleid uitgedaagd door het sociaal-cultureel werk, of omgekeerd?* In: D. Wildemeersch & J. Goubin (eds), Sociaal-Cultureel Werk en Overheidsbeleid vandaag. Deel 1. Mechelen: VCVO, pp. 15-58.

Wildemeersch, D. (1992). Sociaal-cultureel werk tussen sociale beweging en sociale voorziening. Een pleidooi voor meerzinnigheid en onvoorspelbaarheid.In: D. Wildemeersch & J. Goubin (eds), Sociaal-Cultureel Werk en Overheidsbeleid vandaag. Deel 1. Mechelen: VCVO, pp.139-143.

[1]Het valt op dat Van Damme in zijn oplossing voor de noden van de verzorgingsstaat, vooral de klemtoon legt op efficiëntie, zakelijkheid, rationalisering, en zich daarbij aansluit bij de basisinzichten van het neo-managerial discours, eerder dan te pleiten voor de herverdeling van middelen en kansen als oplossing voor de toenemende ongelijkheid in de samenleving.

[2] Het huidige Vlaamse decreet over de subsidiëring van het sociaal-cultureel volwassenenwerk werd goedgekeurd op 10 maart 2023 en is van kracht sinds 1 april 2024. Het vervangt het decreet van 2017 en vormt vandaag het beleidskader voor de erkenning en subsidiëring van sociaal-culturele volwassenenorganisaties in Vlaanderen en Brussel.